

הערות על קונטרס 'תולדות יש"ו הנוצרי'

'תולדות יש"ו' או 'מעשה תלוי', הוא שמו של חיבור יהודי קדום המתאר את סיפור חייו של אותו האיש 'התלוי', יש"ו הנוצרי. יש המשערים שחובר בתקופת התלמוד, ויש הסבורים שהוא מאוחר יותר. אולם ודאי שהוא בן יותר מאלף שנה. נוסחאות רבות לספר זה, ובגניזה הקהירית נמצאה גירסה בארמית.¹ רוב הנוסחאות הנפוצות הן בלשון-הקודש והיו גם תרגומים לאידיש.

הצנזורה הנוצרית אסרה את הדפסתו, והוא עבר מיד ליד בהעתקות בכתב-יד, דבר שיצר גירסאות שונות רבות. בין היהודים בארצות אירופה היו שנהגו לקרוא בו כליל 'ניטל' (יום הולדת יש"ו).

חיבור זה היה בידי רש"י שהעתיק ממנו בפירושו על הש"ס, בסיום הציטוט ציין רש"י: "הכל כמפורש בספור תליית יש"ו".² לפי גירסה אחרת: "כמפורש בסיפורי יש"ו".³ כוונתו לחיבור הידוע יותר בשם: 'תולדות יש"ו הנוצרי'. חיבור זה היה מוכר לעוד מרבתינו הראשונים. רבי אפרים מבונא כתב: "ישו... ממזר שנולד בממזרות, כמפורש בתולדה דישו".⁴

את הגירסה שעמדה לפני רש"י,⁵ פרסם יאהן יאקאב הולדריכוס⁶ בשנת תס"ה, על פי כתב-יד. ממקור זה העתיק רבי משה סופר את 'תולדות יש"ו הנוצרי' בכתב-ידו וציין הערות בשוליו. הידיעה הראשונה על קיומו של חיבור זה בכתב ידו, הובאה בדרך אגב בספר שהתפרסם ארבעים שנה לאתר פטירתו.⁷ אישור מוסמך יותר מסר נכדו, בנו של ה'כתב סופר', רבי שלמה סופר בעל 'חוט המשולש' רבה של בערעגסאס, שכתב לרב מהונגריה אודות "קונטרס אשר העתיק קדוש זקני תתם סופר ז"ל מעשה הנוצרי... מספר נוצרי אחד בשמו יאהן יאקאב האלטריקא, והוא תותם אלה דברי רבי יוחנן ב"ז בירושלים".⁸ אין פרטים על קיומו של כתב-היד המקורי כיום. בגנזי הרב יו"ט ליפא ראקאו של"ט א מלונדון קיים העתק חלקי מכתב היד, לא מדובר בהעתקה מכלי ראשון וכפי שמסר הסופר בראש דבריו: "העתק מספר תולדות ישוע הנוצרי, אשר העתיק מאור הגולה בעל התתם סופר זצוק"ל, מספר שתבר אחד מהנוצרים ושמו יאהן יאקוב אלטריקא, והעתקתים, מהעתקה של כתב ידו של הגאון הנ"ל".

העתק זה מלונדון יליד תלמידי, ומה שהתקיים ממנו על גביהם של חלקים מהתלמוד. לתיק 1180 בלשון תלמידי יאהן יאקוב אלטריקא. יאהן יאקוב אלטריקא - יאהן יאקוב אלטריקא.

- 1 כת"י T-S 87-88 באוניברסיטת קיימברידג'. ראה: גנזי שעכטער, ח"א, ניו יורק תרפ"ח, עמ' 324-338.
- 2 רר"נ רבינוביץ, דקדוקי סופרים, עבודה זרה דף י ע"א, הגהה ט. ומשם לש"ס וילנא, מהדורת וגשל, תשנ"ה.
- 3 ז"א פאזנאנסקי, 'ספר כלימת הגוים', בתוך: הצופה מארץ הגר, בודפסט תרע"ב, עמ' 180.
- 4 א"א אורבך, ערוגת הבושם, ד (חלק המבוא), ירושלים תשכ"ג, עמ' 48.
- 5 ראה מאמרו של ח' סיימונס, 'סיבות לתענית תשעה בטבת', סיני, קו, עמ' קמה.
- 6 Jon. Jac. Huldrico, Hostoria Jeschuae Nazareni, לידן 1705, עמ' 125-6.
- 7 קונטרס וורמייזא וקהל ווינא, ווינא תר"ם, מבוא גרמני, הע' 4.
- 8 רש"צ שיק, תקנות ותפלות, מונקאטש תר"ן, דף צז ע"ב (השמטה), על פי מה ש"הרב הגאון דק"ק בערעגסאס יחי' כתב לי בענין זה".

מתוך דברי החת"ס המתפרסמים להלן, מתברר שהיו לו הערות על כל החיבור 'תולדות יש"ו הנוצרי'. ההעתקה שלפנינו קטועה באמצע, ונותרו בה רק חמש הערות, על שלוש השורות הפותחות את החיבור. לנוחות המעיין הובא תחילה סיפור הדברים מתוך 'תולדות יש"ו הנוצרי' בנוסח כה"י הנ"ל. לאחר מכן הובאו הערות החת"ס. לכל הערה כתב החת"ס 'דיבור המתחיל' באות מודגשת, וכך הועתק כאן, כפי שמופיע בכתה"י. אך כדי להקל על הקורא, צויינה הפניה על ידי אות קטנה בדברי 'תולדות יש"ו'.

*

בעזה"ת

העתק מספר תולדות ישוע הנוצרי, אשר העתיק מאור הגולה בעל החתם סופר זצוק"ל,
מספר שחבר אחד מהנוצרים, ושמו יאהן יאקוב אלטריקא,
והעתקתים מהעתקה של כתב ידו של הגאון הנ"ל.

הנה בעת^[א] מלכות הורדוס^[ב] הגרי, היה איש אחד ושמו פפוס בן יהודה^[ג], והיה לו אשה אחת ושמה מרים בת קלפוס – אחות ר' שמעון הקלפוס – והיא היתה מרים קודם שנשאת מגדלת שער נשיא^[ד], הנשואה כדת משה וישראל^[ה]. והיא היתה יפת מראה עד מאוד, והיא הייתה משבט בנימין, ובעלה פפוס לא הניחה לצאת מביתה חוצה, וסגר הדלת בעדה, כי אמר פן יזנו הפריצים עמה. ויהי היום, יום צום כיפור, עבר נגד חלונה הפריץ יוסף פנדירא הנוצרי, והוא היה יפה מראה, ובראותו כי אין איש בביתה, הרים קולו וצעק אליה: מרים מרים, עד מתי תשבי כלואה, ותהי נשקפה בעד החלון, וענתה לו: יוסף יוסף, הוציאני. והלך יוסף והביא סולם, ויצאה מרים בעד החלון, וברחו שניהם מירושלים, לבית לחם, ביום צום כיפור. ויגורו בבית לחם ימים רבים, ואין איש מכירם, וישכב יוסף את מרים, ביום צום כיפור, ותהר ותלד לו בתקופת התמוז את ישוע הנוצרי, ותהר עוד ותלד בנים ובנות. ויהי כי קרבו הימים אחר שילדו להם בני הזנונים האלה, ויבא איש אחד מירושלים לבית לחם וכשראה האיש ההוא את מרים ויכירה, וידום האיש ההוא והלך לירושלים והגיד לפפוס שמרים אשתו זינתה וילדה בנים ממזרים ליוסף פנדירא הנוצרי, ויהי כשמוע פפוס את הדברים האלה, וילך פפוס לפני המלך הורדוס ויבך בקול גדול ומר, ויספר לפני המלך שזינתה מרים אשתו עם יוסף פנדירא הנוצרי וילדו להם בנים ובנות ממזרים, והקול נשמע בחצר המלך ובירושלים, ויהי כאשר שמעו הפריצים המה קרובי יוסף פנדירא, וילכו ויבואו אצל יוסף פנדירא, ויאמרו אליו יוסף לך וברח, כי בן מות אתה. כי נשמע הדבר בית המלך, והמלך חרה לו מאד עליך ועל בני הזנונים הנולדים לך ממנה, וילך יוסף ויקח את מרים ובניו ובנותיו וירכיבם על הגמל ויברחו מבית לחם מצרימה. ובעת ההוא ויבואו הורדוס בית לחמה, ויחפש את יוסף ומרים ובניו, לרגום אותם באבנים כי נבלה עשו בישראל, ולא מצאם. ודבר המלך יצא להרוג כל ילד הנמצא בבית לחם, ויצאו הרצים, ויהרגו כל טף כדבר המלך וישוב המלך לירושלימה.

ויהי בימים רבים, ויהי רעב בארץ מצרים, וילך יוסף ומרים ובניו כנענה, ויגורו בנצרי עיר מולדתו, וישנו שמם ויגדל ישוע הממזר הזה וילך ירושלימה, וילמד ישוע בבית מדרשו של ר' ישוע בן פרחיה וילמד גם מעשה מרכבה, וסוד שם המפורש ויהי היום וילך ישוע וישחק בכדור עם פרחי כהונה נגד לשכת הגזית בהר הבית, ונפל הכדור בעמק הבכּה, ויחר לישוע, וישלח המצנפת מעל ראשו ויבך, ויאמרו לו הנערים קח את המצנפת ושים על ראשך, ויען להם ישוע, הלא משה לא צוה בתורה כן, ודברי חכמים אין בהם ממש, ועוד ישבו ר"א ור"ע ור"י בן לוי בבית המדרש מנגד, ושמעו דברי ישוע. ענה ר"א ואמר מדחציף כולי האי ש"מ בן נידה הוא, ריב"ל אומר בן הזונה הוא, ר"ע אמר ממזר הוא והא אית ביה. ויצא ר"ע ושאל לישוע מאיזה עיר אתה, ויאמר לו מנצרי אני ושם אבי מצרי, ושם אמי קרחת, וילך ר"ע לעיר נצרי, וישאל אל אנשי העיר איה בית מצרי ושם אשתו קרחת, ויראו אנשי העיר לו את הבית, וכבוא ר"ע הביתה ולא מצא האיש רק את האשה לבדה, ויאמר לה ר"ע ברם מד' יצא הדבר הזה באשר שאין בעלך בבית, והנני משביעך בד' אלקי ישראל, הגידה נא לי מה מעשיך, ואני ערב לך לעוה"ב, ותען האשה אליו השבע נא לי בשם ה' וישבע ר"ע בפיו...

הגה מבעל חת"ס זצ"ל וז"ל, ראיתי לרשום כאן הספקות אשר נפלו... לי...

[א] הנה בעת: אם חכם הסופר, חכם הבקי בטיב לשון הקודש כראוי, היה לו להתחיל ויהי בימי מלכות הורדוס, וביותר לפי הכלל שבידינו ויהי בימי, אינו אלא לשון צער.⁹

[ב] מלכות הורדוס: הוא היה בן יעקב אנטיפטר אדומי עבד למלך הורקנוס הזקן לבית חשמונאים ומלך על ישראל, עיין פרק קמא דבבא בתרא,¹⁰ ובפרק עשרה יוחסין,¹¹ ובספר יוסיפון.¹² עיין בספר צמח דוד, מבואר שתחילת חשבון הנוצרים מתחיל משנת תשס"א,¹³ והיא היתה בתחלת מלכות ארקילוס בן הורדוס.¹⁴ ועיין מה שאכתוב לקמן גבי רבי עקיבא ורבי

9 הכוונה לדברי חז"ל, מגילה י ע"ב: "ויהי בימי אינו אלא לשון צער". למרות שהחת"ס העתיק את החיבור והעיר עליו הערות, לא היה "חכם הסופר" בעיניו. פתיחה בסגנון "ויהי בימי" במקום "הנה בעת" מתאימה יותר לסיפור חייו של אדם אשר בעטיו נשפכו נהרות דם ישראל בארצות אירופה, ובעולם כולו.

10 בבא בתרא ג ע"ב: "הורדוס עבדא דבית חשמונאי הוה". ושם ד ע"א: "שלחו ליה, אם לא סתרתה אל תסתור, ואם סתרתה אל תבני, ואם סתרתה ובנית, עבדי בישא בתר דעבדין מתמלכין, אם זיינך עלך ספרך כאן, לא רכא ולא בר רכא, הורדוס [עבדא] קלניא מתעביד. מאי רכא, מלכותא".

11 קידושין ע ע"ב: "אמר ליה ההוא בר דיניה לרב יהודה, לדידי קרית לי עבדא דאתינא מבית חשמונאי מלכא, אמר ליה, הכי אמר שמואל כל דאמר מדבית חשמונאי קאתינא עבדא הוא". ופירש שם רש"י: "שכל זרעו הרגם הורדוס ועבד היה ומלך תחתיהן וקרא בניו על שם בית חשמונאי, ומסתמא לאו בנות ישראל נסיב דנזהרים הם להשיא בנותם לעבדים והווי להו כולם עבדים".

12 בספר יוסיפון, ספר שישי, פרק 60-43, יש תיאור נרחב על השתלשלות האירועים סביב חיי הורדוס.

13 רבי דוד גאנז, צמח דוד, ח"ב, אלף רביעי תשס"א: "ישוע נוצרי נולד בבית לחם יהודה, פרסה ומחצה מירושלים, בשנת ג' אלפים ותשס"א ליצירה... ומזמן זה הוא תחילת מנין הנוצרים".

14 שם, ח"א, אלף רביעי תשס"א: "ארקילוס המלך השני לבית הורדוס מלך אחרי מות אביו בשנת תשס"א".

אליעזר ורבי יהושע בן לוי.¹⁵ ואולי בעבור כן כתב ויהי בימי מלכות הורדוס, לומר שבימי אחד מבניו אחריו,¹⁶ שכולם נקראים מלכות בית הורדוס.¹⁷

[ג] פפוס בן יהודה: עיין סוף מסכת גיטין יש לך אדם שנופל זכוב לתוך כוסו ואינו שותהו, זו מדת פפוס בן יהודה שהיה נועל בפני אשתו ויוצא, ופירש רש"י מדה שאינה הוגנת היא, שמתוך כך, איבה נכנסת ביניהם ומזנה תחתיו, עד כאן לשונו.¹⁸

15 ב'תולדות ישו' שהובא לעיל נאמר כי ישוע למד בבית מדרשו של רבי ישוע בן פרחיה, ולאחר מכן מובא המעשה הבא: "ויהי היום וילך ישוע וישחק בכדור עם פרחי כהונה נגר לשכת הגזית בהר הבית, ונפל הכדור בעמק הבככה. ויחר לישוע... ועוד ישבו, רבי אליעזר ורבי עקיבא ורבי יהושע בן לוי בבית המדרש מנגד, ושמעו דברי ישוע. ענה ר"א ואמר מדחציף כולי האי שמע מינה בן נידה הוא, ריב"ל אמר בן הזונה הוא, ר"ע אמר ממזר הוא והא והא [בן נידה ובן זונה] אית ביה".

תיאור זה אינו מתיישב עם מה שידוע במסורות ישראל. אכן, ישו הנוצרי היה תלמידו של רבי יהושע בן פרחיה, כפי שמובא בגמ' סוטה מז ע"א, סנהדרין קז ע"ב. וראה תוספות שבת קד ע"ב ד"ה בן סטרא; סדר עולם זוטא, בתוך: סדר החכמים וקורות הימים, אוקספורד תרמ"ח, ח"א, עמ' 196; ספר הקבלה לראב"ד, שם, עמ' 53; איגרת ר"א מלוניל, שם, עמ' 191; ספר הכוזרי, מאמר שלישי, סי' ס"ה; ריט"ל מילהויזן, ספר הנצחון, סי' של"ב; רי"פ דוראן, כלימת הגוים, פי"א, סי' ז'; ר"י אברבנאל, פירוש לספר דניאל, מעיני הישועה, המעיין העשירי, תמר ח', ועוד.

אולם, רבי יהושע בן פרחיה לא חי בימי הורדוס. ראה מה שכתבו על כך הראב"ד, ספר הקבלה שם; ריט"ל מילהויזן, ספר הנצחון שם; אוצר ויכוחים, ניו יורק תרפ"ח, עמ' 106. עניין זה נידון בארוכה במהדורה החדשה של 'משיחי השקר ומתנגדיהם' מאת רב"ש המבורגר העתיד לצאת בקרוב בס"ד.

רבי יהושע בן לוי הוא אמורא שחי אחרי תקופת התנא רבי עקיבא, ואם כך צריך לתקן ולומר שמדובר ברבי יהושע חברו של רבי עקיבא. אך גם כך תמוה התיאור על "פרחי כהונה" הנמצאים "בהר הבית" ליד "לשכת הגזית", בעוד רבי עקיבא חי אחר חורבן הבית. וכבר עמד על כך רמב"ן, מלחמות ה', סי' ח: "הלא דבר ידוע הוא באמת כי ענין ישו היה בבית שני וקודם חרבן הבית נולד ונהרג. וחכמי התלמוד היו אחר החרבן, כגון רבי עקיבא וחביריו". מאידך, הדין במזמורותיו של ישו המובא כאן כנידון שעלה בין רבי עקיבא וחביריו, מוזכר במקביל במקורות נוספים. הראב"ן בעל 'ספר המנהיג', פירוש מסכת כלה רבתי, טבריה תרס"ו, עמ' ד, כתב: "נחלקו חכמים ז"ל על אותו הפריץ, יש"ו, שהלך לפנייהם בקומה זקופה ובגילוי הראש... רבי אליעזר אומר ממזר, ורבי יהושע אומר בר הנדה, רבי עקיבא אומר ממזר ובר הנדה". מעשה זה מובא במסכת כלה, דפ' ווילנא, דף נא ע"א; מסכת כלה רבתי, פ"ב, ברייתא א'. והשווה לכך: ר' ישמעאל חנינא ב"ר מרדכי הרופא, ויכוח והתנצלות בעניני הנוצרים, חקירה ז', 'על מאמר רבי עקיבא במעשה של שתי תינוקות', בתוך: אוצר ויכוחים, עמ' 169.

על נקודות אלה, כנראה עמד החת"ס בהערותו אליה הפנה כאן. וחבל על דאבדין.

16 הכוונה לארקילוס בן הורדוס, כפי שהובא קודם מדברי הצמח דוד.
17 עבודה זרה ט ע"א: "מלכות יון בפני הבית מאה ושמונים שנה, מלכות חשמונאי בפני הבית מאה ושלוש, מלכות בית הורדוס מאה ושלוש".

18 גיטין צ ע"א: "תניא, היה רבי מאיר אומר כשם שהדעות במאכל כך דעות בנשים, יש לך אדם שזכוב נופל לתוך כוסו וזורקו ואינו שותהו, וזו היא מדת פפוס בן יהודה, שהיה נועל בפני אשתו ויוצא". פירש רש"י: "פפוס בן יהודה בעלה של מרים מגדלא נשייא היה, וכשיוצא מביתו לשוק, נועל דלת בפניה שלא תדבר לכל אדם, ומדה שאינה הוגנת היא זו, שמתוך כך איבה נכנסת ביניהם ומזנה תחתיו". החת"ס השווה בין מה שנאמר בגמרא על פי דברי רש"י, למסופר ב'תולדות ישו' לעיל: "היה איש אחד ושמו פפוס בן יהודה, והיה לו אשה אחת ושמה מרים... והיא היתה מרים קודם שנשאת מגדלת שער נשיא... ובעלה פפוס לא הניחה

[ד] מגדלת שער נשיא: פירוש מקלעת שיער נשים, כך פירש רש"י בחגיגה ד' ע"ב.¹⁹ וקצת [קשה והא] (הוא) העובדא דחגיגה היה בימי רב ביבי בר אביי שהיה כמה שנים אחר זה²⁰ ואין מסקי בשמיה דהך מרים, ואולי בכנויה לא איכדי(?) לן, ועיין מסכת שבת קד ע"ב בתוספות.²¹

לצאת מביתה חוצה, וסגר הדלת בעדה, כי אמר פן יזנו הפריצים עמה".

לפי המובא בתולדות יש"ו, יוסף פנדירא הוא שזנה עם מרים אשת פפוס בן יהודה. ואכן בגמרא, שבת קד ע"ב (ע"פ חסרונות הש"ס) מצאנו שמות אלה בדיון הבא: "אמר להן רבי אליעזר לחכמים, והלא בן סטרא הוציא כשפים ממצרים בסריטה שעל בשרו, אמרו לו שוטה היה ואין מביאין ראיה מן השוטים. בן סטרא? בן פנדירא הוא! אמר רב חסדא, בעל סטרא, בועל פנדירא. בעל פפוס בן יהודה הוא אמו סטרא? אמו מרים מגדלא נשיא היא, כדאמרינן בפומבדיתא סתת דא מבעלה". לפי דברי הגמרא מרים היתה נשואה לפפוס, כיון שנבעלה בזנות לפנדירא וסתתה מבעלה כינו אותה 'סטרא'.

'בן סטרא', לדעת כמה מרבותינו, אינו אלא יש"ו הנוצרי. בסנהדרין מג ע"א מובא: "בערב הפסח תלאוהו לישו הנוצרי, והכרוז יוצא לפניו ארבעים יום קודם שהוא יוצא ליסקל על שכישיף והסית והדיח את ישראל". ושם סז ע"א, נאמר לגבי דינו של מסית "מביאין אותו לבית דין וסוקלין אותו, וכן עשו לבן סטרא בלוד, ותלאוהו בערב הפסח". ביארו בעלי התוספות חכמי אנגליה, סנהדרין שם: "פירוש בר (סטרא) [סטרא] – הוא ישו הנוצרי". וכן נאמר בפירוש הרמ"ה שם: "כן עשו לבן סטרא, יש"ו הרשע, בלוד, ותלאוהו בערב הפסח".

אם כן, בן פנדירא – בן סטרא אינו אלא ישו הנוצרי, וכמסקנת רבי שמעון ב"ר צמח דוראן הרשב"ץ, "כי בן סטרא, הוא בן פנדירא, הוא ישו הנוצרי שדברו בו חכמים" (מגן אבות, ח"ב, סתירת אמונת הנוצרים, בתוך: אוצר ויכוחים, עמ' 121), וזהו "ישו הנוצרי שהזכיר בתלמוד" (קשת ומגן, דף ד ע"א).

כאמור, מבעילת הזנות של פנדירא נולד יש"ו, ואכן במקורות רבים נקרא אותו האיש: ישוע בן פנטרא, או: ישו בן פנדירא (ירושלמי עבודה זרה, פ"ב ה"ב, לפי הגירסה המובאת בתוספות רי"ד, עמ"ס עבודה זרה, דף כז ע"ב; ספר תורת האדם להרמב"ן, אות ה; חידושי הריטב"א, מהד' מוסד הרב קוק עמ"ס עבודה זרה, דף כז ע"ב ד"ה לא ישא; חדושי הר"ן על עבודה זרה דף כז ע"א; חדושי תלמידי רבינו יונה עמ"ס עבודה זרה, דף כז ע"א ד"ה בכל; ארחות חיים לר"א מלוניל, הלכות עבודה זרה סי' ה; רשב"ץ, מגן אבות, ח"ב, סתירת אמונת הנוצרים, בתוך: אוצר ויכוחים עמ' 121); ישו פנדירא (ירושלמי שבת, פ"ד ה"ד, בגירסא המקורית; תוספתא חולין, דפוס וונציא רפ"ב, פ"ב ה"ו); ישו בן פנדירא (מדרש איכה, מהד' בוכר, פרשה ה', ד"ה נפלה עטרת; מגלת המגלה לרבי אברהם בר חייא הנשיא, מהדו' ברלין תרפ"ד, עמ' 136; ספר הלכות גדולות, מהדו' ברלין תרמ"ח, עמ' 27; סידור רש"י, סי' ל"ז). משם זה התפתח כינוי הגנאי של אותו האיש בשפת היידיש: 'יושקע פאנדריק' (רש"ה ראטענבערג, תולדות עם עולם, כרך שני, ברוקלין תשל"ג, עמ' תכ). בעניין זה, הובאו בספר גימטריאות לר"י החסיד, פרשת עקב אות ז, הגימטריות הבאות: "לא תביא תועבה אל ביתך והיית חרם" (דברים ז, כו), "בגימטריא [2069]: הנה ישו הממזר בן יוסף בן פנדירא ובן מרים מגדלאה דנשיא". ושם אות ט': "והיית חרם) כמוהו, שקץ תשקצנו תעב" (דברים ז, כו), "בגימטריא [1986 עה"כ]: כישו ממזר בן יוסף פנדירא ובן מרים מגדלאה דנשיא".

19 חגיגה ד ע"ב: "רב ביבי בר אביי הוה שכיח גביה מלאך המות. אמר ליה לשלוחיה, זיל אייתי לי מרים מגדלא שיער נשיא. אזל אייתי ליה מרים מגדלא דרדקי. אמר ליה, אנא מרים מגדלא שיער נשיא אמרי לך". פירש רש"י: "אייתי לי מרים מגדלא נשיא, הרוג את מרים המקלעת שיער הנשים". ובתוס' שם ד"ה הוה שכיח: "מרים מגדלא נשיא בבית שני היה, דהיתה אמו של פלוני, כדאיתא בשבת".

20 רב ביבי היה בנו של אביי וחברו של רבא, דור חמישי לאמוראים.

21 תוספות שם ד"ה אמו מרים מגדלא נשיא: "הא דקאמר בפ"ק דחגיגה... משמע שהיתה בימי רב ביבי, מרים מגדלא נשיא אחרת היתה, אי נמי מלאך המות היה מספר לרב ביבי מעשה שאירע כבר מזמן גדול" (ע"פ חסרונות הש"ס). ועיין בגליון הש"ס לר"ע איגר, שם, תוס' ד"ה בן סטרא.

[ה] כדת משה וישראל: רצה בזה לפרש שמצאנו בספר הנוצרי שהעתקה הזו ממנו, כתב שם דברים הרבה בלשון לאטיין ובתוכם דברים הללו בלשון הקודש, וזה לשונו, הלא לא נתקדשה מרים לפפוס בביאה, רק בכסף, ודבר תורה ביאה קונה ואם כן ישוע²² מותר היה לבוא בקהל וכו', עיין שם.²³

22 לא נמנע החת"ס מלכתוב את שם אותו האיש במלואו: ישוע. שם זה נזכר ברמב"ם הלכות מלכים פי"א ה"ד; אגרת תימן לרמב"ם; ספר הרמזים לרבינו יואל, עה"ת, במדבר כג, יט; צמח דוד, ח"ב, אלף רביעי תשס"א, ועוד. יש המבארים על פי חכמי האמת, שנפש עשיו נתגלגלה בישוע הנוצרי, שאותיותיו הן אותיות שם עשיו במלואו. עיין ר"י אברבנאל, משמיע ישועה, המבשר השלישי, סוף נבואה ז'; פי' אברבנאל לישעיה לה, י. אולם, לרוב היתה אצל היהודים הסתייגות כללית מהזכרת שמו המלא 'ישוע'. בספר התשבי לר"א בחור, ערך 'ישו', כתוב על כך: "אומרים הנוצרים שמשחם היה נקרא ישוע בצוואת מלאך גבריאל, שיושיע כל העולם מגיהנם... ולפי שהיהודים אינם מודים שהוא היה המושיע, לפיכך אינם רוצים לקראו ישוע, והפילו העין וקורין לו: 'ישו'. הרשב"ץ, קשת ומגן, דף ד ע"א, הביא אף הוא טעם זה: 'ישו הנוצרי שהזכיר בתלמוד... היה שמו ישוע, כמו שכתב הרמב"ם בהלכות תשובה ובהלכות מלכים. ואף על פי שבכל הש"ס לא נמצא אלא יש"ו – שמא בכוונה חסרו העי"ן כיון שלא הושיע את עצמו". כעין זה כתב הרשב"ץ במגן אבות, ח"ב, סתירת אמונת הנוצרים (אוצר ויכוחים, ניו יורק תרפ"ח, עמ' 120), לפיו בשם ישוע "חסרו רבותינו ז"ל העי"ן כיון שלא הושיע גם את עצמו". בכתב יד של פירוש רבינו אפרים ב"ר שמשון על התורה, מובא במהדו' ירושלים תשנ"ג, ח"ב, עמ' רכג הע' ז, נאמר: "ישו על שם ראשי תיבות ימח שמו וזכרו, כי בתחילה קראו לו שמו 'ישוע' ומחסרין לו העי"ן".

עם הזמן נעלמה גם אצל הנוצרים האות עי"ן. עיין רשב"ץ שם. עמד על כך ר"א ממודינה, מגן וחרב, ירושלים תש"ך, עמ' 74-75: "שם העצם אשר לו, והוא ישוע, הנשאר בפיהם אחריו בהשמטת העין, ונשאר ישו... אכן ראה והפלא מהשגחת השם, שרצה שתלמידיו וכל המאמינים בו עד היום הסירו העין וקוראים ישו... למען ישאר לדרורות זכרו 'בן אדם שאין לו תשועה', בחסרון העין... גם היהודים יוכלו לקרותו בלי עין... כי אין הוכחה משם זה ולא מזולתו, שבשביל כך היה ישו לא אלוך ולא משיח, לא מציל ולא מושיע". מדבריו משמע כי יהודים נמנעו מאזכור השם ישו אף בלא האות עי"ן, וכן מסר החות יאיר בתשובותיו (סי' א', השגה י"ב): "המון עם מחזיקים לעון וחירוף הזכרת שם הנעבד, כמו שקורין עובדיו, וכן שם אמו, וראוי להניחם על מנהגם", זאת למרות ש"מכל מקום לפי האמת אין איסור כלל... אפילו בפה, כל שכן בכתב".

לעתים מציינים רבותינו את השם ישו בתוספת גרשיים, כדרכם בכתיבת שמות לועזיים, או כסימן של ראשי תיבות: יש"ו, כלומר, ימח שמו וזכרו. כך אף מפורש בדברי רבינו אפרים ב"ר שמשון, שם, עמ' רטו: "ארור האיש... בגימטריא ישו... ישו – נוטריקון: ימח שמו וזכרו". כמו כן נאמר בספר תולדות ישו הנוצרי – תם ומועד, ברסלאו תקפ"ד, עמ' 8: "שם יש"ו מורה: ימח שמו וזכרו".

23 חסר כאן המשך העתקת ההערה. כפי הנראה, רצה הסופר האנונימי למצוא היתר הלכתי לממזירות ישו, והוא קבע שמרים היתה מקודשת בכסף, היינו שהיא היתה רק ארוסה. אמנם נכון הוא שלפי המסופר ב'תולדות ישו הנוצרי', מהדורת אוצר ויכוחים, ניו יורק תרפ"ח; תם ומועד, ברסלאו תקפ"ד; היתה מרים ארוסה לאיש, ויוסף פנדירא רימה אותה כאילו הוא האיש וכך הסכימה שיבוא עליה. ברם, בחיבור זה של 'תולדות ישו' נאמר במפורש "היא היתה מרים קודם שנשאת מגדלת שער נשיא", והיא "נשואה כדת משה וישראל... ובעלה פפוס לא הניחה לצאת". היינו שהיא לא הייתה רק ארוסה אלא נשואה, ממילא אין כל בסיס לנסיין למצוא 'היתר' ליש"ו לבוא בקהל. אף אם מצד ההלכה אפשר ויש"ו לא היה ממזר, קבע הרמב"ם באגרת תימן, אגרות הרמב"ם, מהדו' מוסד הרב קוק, ירושלים תשל"ד, עמ' קיט; מהדו' י' שילת, ירושלים תשמ"ז, עמ' קכ: "ישוע הנוצרי שחיק עצמות, והוא היה מישראל שאף על פי שהיה אביו גוי ואמו ישראלית, העיקר בדינו, גוי ועבד הבא על בת ישראל הולד כשר, ואולם נקראהו ממזר, להפליג בחרפתו".